

Reflexioner kring individualismens framväxt.¹⁾

K. Gunnar Persson, Økonomisk institut, Københavns universitet.

Individualism är ju ett av dessa besvärliga begrepp som figurerar såväl i den politiska debatten som i den vetenskapliga diskursen. Karl Marx och Friedrich Engels prisade den borgerliga individualismens utvecklingsfrämjande kraft i det Kommunistiska manifestet och Margaret Thatcher talar om den småborgerliga i varje valmanifest för Tories. Individualism har nog olika betydelse för olika människor och låt mig därför inledningsvis deklarerar vad jag kommer att mena med individualism. Det är klart att jag menar att individualism har med *egennyttigt* beteende att göra. Men det är knappast en tillräcklig precisering därför att egennytta kan operera under många tänkbara institutionella restriktioner. Man kan t ex argumentera för att skråmedlemmen eller bonden i den oskiftade byn handlade egennyttigt, givet de restriktioner och regler som skråsystemet respektive bystämman ställde upp, men att handlandet därför inte kan betraktas som individualistiskt därför att den individuella friheten var strängt reglerad av kollektiva organ.

Individualism i vardagsspråket såväl som i den vetenskapliga diskussionen poängterar just *kombinationen av egennytta och stor individuell frihet*. Det finns en tradition, som man möjligtvis kan kalla romantisk, i den ekonomiska historien - bäst representerad av Karl Polanyi²⁾ - där individualismen ses som en mentalitet unikt kopplad till marknadsekonomin expansion i den moderna eran. Individualismen är enligt detta synsätt lika mycket en produkt av industria-

lismen som de nya billiga bomullstygerna. Individualismen betraktas här som en perverterad form av en ursprunglig och mer altruistisk form av mänskligt beteende. Möjligtvis ligger den motsättning som Polanyi skisserar i själva verket mellan en av konventioner och institutioner reglerad egennytta och individualism i meningen egennytta kombinerad med stor individuell frihet.

Klassiska studier av individualism såsom Max Webers och R.H. Tawneys framhåller att i den mån det är meningsfullt att tala om individualismen som ny eller framväxande, så är det inte komponenten egennytta (som de betraktar som en - dock icke allena rådande - konstant i den mänskliga naturen) som är ny³⁾. Hos Max Weber framställs egennytta som ett grundläggande inslag i den mänskliga naturen men den fick sitt fulla utlopp först när reformationen accepterade eller uppmuntrade den och orienterade den mot materiella mål.⁴⁾

Individualismen relaterar såväl Tawney som Weber istället till *att konventioner och institutioner som tidigare reglerade och begränsade egennyttigt beteende försvinner eller försvagas*.

Det problem vi nu står inför förefaller därför att vara att förklara varför dessa konventioner, mentaliteter och institutioner försvinner och ger större frihet åt individen. En näraliggande tanke vore ju att undersöka om det hänger samman med att dessa konventioner har fyllt en välfärdsökande funktion men att

dess välfärdseffekter upphörde och därmed gjorde konventionerna överflödiga.

Liknande problem har ställts många gånger i historievetenskapen.

Man kan t ex som Max Weber hävda att kyrkan av en eller annan anledning hindrade individualismen att utvecklas fritt till dess reformationen lösgjorde den. Jag tror nu inte att detta är en relevant förklaring såvida man inte förklarar *varför* den dominerande ideologin - såsom den företrädde av kyrkan - ändrades. I andra tillfällen ges mer ad hoc mässiga förklaringar till individualismens triumf och man koncentrerar sig på att diskutera dess effekter.⁵⁾ En genomgång av hur denna problematik har behandlats i litteraturen kan jag inte inte ens påbörja här utan jag skall koncentrera mig på att erbjuda en ny interpretation.

Att individualism kan vara inte bara förenlig utan också gynnsam för det allmänna bästa är en viktig insikt, men det är tveksamt om denna upptäckt i sig kan vara orsaken till att individualismen som samhällsligt fenomen etableras. Tanken har stått i förgrunden i de senaste 200 årens utveckling av ekonomisk teori från Adam Smith till Arrow & Debreu. En mer näraliggande tanke är förstås att denna insikt speglar en förändring i samhällsförhållanden som gör individualismen samhällsekonomiskt mer gynnsam. Insikten att 'private vices make friends with public virtues' brukar tillskrivas Bernard Mandeville men antyciperas av engelska pamflettister och franska moralister i tidigt 1600-tal⁶⁾. Först i senare tids ekonomiska teori har man noggrant kartlagt det i och för sig icke mindre viktiga problemet att individualism under vissa och ganska vardagliga omständigheter är oförenlig med goda, eller mer precist effektiva⁷⁾, tillstånd. Jag skall försöka göra det troligt att

H1: förindustriella samhällen i vilken individualismen inte accepteras karaktäriseras av förhållanden (i synnerhet av teknologisk natur), som gör individualism ineffektiv.

Det är den hypotes vi skall pröva. Ett första steg i en sådan undersökning blir följande problemställning:

Under vilka betingelser är individualism oförenlig med effektivitet? Denna frågeställning har ju studerats ingående i modern ekonomisk teori och resultaten är ju välkända. Låt mig ändå rekapitulera några av de mest relevanta.

1. Om ett samhälle producerar kollektiva varor (public goods), t ex försvar, lag och ordning och naturskydd, så minskar en enskild individs konsumtion av denna vara inte tillgängligheten av denna vara. Ingen kan uteslutas från konsumtion av en kollektiv vara. Det är ett känt fenomen att existensen av kollektiva varor och frivilliga betalningsordningar (dvs betalningsordningar som ger individen frihet att betala eller inte betala) leder till *sk fripassagerarbeteende*, d v s att vetskapen att ingen kan uteslutas från att konsumera den kollektiva varan (om naturen är ren så är den ren för alla) leder individualisten till att 'smita från betalningen' för den kollektiva varan.

Kan vi koppla individualismen till att betydelsen av kollektiva varor och den form av tvingande betalningsordningar som de kräver för att effektivitet skall kunna etableras har minskat? En sådan förklaring är jag mycket tveksam till även om argumentet är värt att undersökas närmare. Men jag skall inte göra det i det här sammanhanget.

2. Externaliteter är former av icke-kompenserade effekter av individers handlingar, negativa eller positiva för omgivningen. De flesta samhällen som står inför sådana här

problem har infört någon typ av restriktioner (konventioner, regler) för hur externa effekter skall hanteras. Egendomsrättsteoretiker som Demsetz och North & Thomas⁸⁾ har pekat på att man kan frigöra individerna från dessa typer av restriktioner genom att 'privatisera' externaliteterna. På så sätt eliminerar man de externa effekterna. I detta synsätt kopplas individualismens framväxt till en precisering av egendomsrättigheter och därmed tar man bort orsaken till ineffektivitet. I detta synsätt så kan egennyttnen vara ett permanent inslag i mänskligt beteende men den utsträckning i vilken den utvecklas till individualism med samhällsekonomiskt gynnsamma effekter beror på den institutionella ordningen. Det som utmärker den moderna eran och Europa i denna tid var, enligt egendomsrättsteoretikerna, just att institutioner utvecklades som minskade gapet mellan individuell och samhällsekonomisk avkastning av en individs handling. Och omvänt att institutioner som vidmakthöll detta gap försvann. Mer precist föreställer sig egendomsrättsteoretikerna att nyckeln till Västs försprång i ekonomisk utveckling kan ledas tillbaka på att man här genom alltmer väldefinierade egendomsrätter gerbättre incitament till samhällsekonomiskt gynnsam individualism.

Låt oss ta ett exempel för att belysa den här poängen. Antag att kunskap om produktivitetshöjande innovationer var fritt tillgänglig. Det skulle under sådana omständigheter vara irrationellt för en individualistisk maximerare att lägga ned resurser på kunskapsökande arbete eftersom han inte belönas mer än någon annan för det arbetet. Han eller hon skapar en positiv extern effekt, dvs en icke-kompenserad välfärdsökning för många/alla i samhället, genom att en bättre teknologi nu blir tillgänglig. Om denna - i detta fall positiva - externa effekt internaliseras genom att egendomsrätt utsträcks till kunskap, t ex genom patenträttigheter, så kan in-

novatören få en belöning och samhället en innovation mot en viss patentavgift. I detta perspektiv länkas egennyttnen till samhällsnyttan genom en institutionell nyordning som tar sig uttryck i att en fri resurs, d v s kunskap, blir privat.

Vi kan ta ett annat exempel från det egendomsrättsliga skafferiet: allmän egendom t ex till jaktmark eller fiskevatten tenderar att överutnyttjas eftersom en enskild gör en kalkyl över vad han får ut av den allmänna egendomen och vad det kostar honom personligen att nyttja den. Men kostnaden för resten av kollektivet i form av ett minskat nyttjande - varje enskild jakt eller fiske minskar ju mängden tillgänglig föda för alla andra också - ingår inte i den enskilde individens kalkyl. Här rör det sig alltså om en negativ externalitet som har sin bakgrund i att de privata inkomsterna endast vägs mot de privata kostnaderna, som ju bara utgör en del av de totala kostnaderna.

Det finns mycket att invända mot de här exemplens historiska relevans. Patent t ex är sannolikt av underordnad betydelse i ekonomier där kunskapens prids mycket långsamt, vilket ju är fallet långt upp i modern tid. Innovatören får med den långsamma spridningstakten ett slags temporärt teknologiskt monopol. Dessutom betyder teoretisk eller vetenskapligt utarbetad kunskap mycket lite i den ekonomiska utvecklingen före mitten av 1800-talet. Den mesta kunskapen skapades nog som en biprodukt i produktionen och utan påtagliga kostnader och därmed utan de incitamentproblem som egendomsrättsteoretikerna diskuterar.

Problemen med kollektiv egendom är inte heller så påtagliga i relativt små ekonomier där man kan kontrollera individernas tillgång till de kollektiva resurserna. Allmän egendom betyder alltså inte nödvändigtvis obegränsad individuell tillgång till dessa resurser.

Men det är nu inte på det planet jag vill resa min kritik. Den bärande tanken i egendomsrättsteoretikernas förklaring ligger i argumentet att

E1: externa effekter skall härledas till ofullständigt definierade egendomsrätter

och

E2: individualismen blev en utvecklingsfrämjande historisk kraft när externa effekter upphävdes genom system av privata egendomsrätter.

Det senare ledet kan exemplifieras från de två fall jag just beskrivit. Patent är ju en privat egendomsrätt i kunskap. I det andra fallet skulle den negativa externaliteten upphävas genom en privatisering av allmänningen.

Min argumentation går naturligtvis inte ut på att förneka varje giltighet i de just uppställda argumenten. Det vore en orimlig ståndpunkt. Jag vill däremot ifrågasätta egendomsrättsskolans relevans för förklaringen av individualismens alltmer accepterade och dominerande roll och samhällsekonomiskt mer gynnsamma effekter i slutet av medeltiden och i början av den moderna tiden. Det gör jag genom att ställa upp följande anti-teser

AT1: ofullständigt definierade egendomsrätter är inte en viktig källa till externaliteter i perioden för individualismens genombrott

och

AT2: det finns orsaker till individualismens ineffektivitet som är oberoende av egendomsrätterna och dessa orsaker har sin bakgrund i ekonomins litenhet som är direkt eller indirekt relaterad till teknologins utvecklingsnivå

Jag återkommer till en mer noggrann behandling av dessa argument i det följande.

3. Den värld i vilken individualism och effektivitet kan vara förenliga är *parametrisk* - vilket betyder att 'världen är given'. Den enskilde individen kan inte påverka de relevanta förhållandena för handel, d v s priserna. Detta är den osynliga handens ordning. Ett sådant tillstånd kan beskrivas som att individen *inte* har 'marknadsmakt' vilket betyder att en given individ *inte* kan påverka andras välfärd. Det visar sig innebära att alla andras välfärd är opåverkad av om en given individ deltar i ekonomin eller inte. Ett förhållande sådant att ingen individ har marknadsmakt är uppnåeligt bara i stora ekonomier. Och med marknadsmakt blir förhållandet mellan individualism och 'det allmänna bästa' motsättningsfyllt. Man kan säga att marknadsmakt är en källa till en specifik form av externaliteter. Enkelt uttryckt kan en individ med marknadsmakt ställa krav på de villkor under vilka hon vill ingå i byte. Det blir en förhandlingsekonomi snarare än den ekonomi av passiva *pristagare*, i vilken man brukar demonstrera sanningen i Mandevilles paradox och mer allmänt en decentraliserad (dvs med individer med oinskränkt frihet) marknadsekonomis effektivitet. Utfallen i sådana förhandlingar är i allmänhet svåra eller omöjliga att förutsäga. Det betyder att om dessa förhandlingar upprepas så kan resultaten variera från en gång till en annan, dvs det finns ingen situation som inte kan förbättras för några eller en grupp. Tillstånd som är effektiva kan visa sig instabila, dvs icke i jämvikt i betydelsen att en individuell rationalitet inte kan bibehålla det effektiva tillståndet. Medan ineffektiva tillstånd kan vara i jämvikt (stabila), dvs att de är förenliga med individuell rationalitet. Man har bl a studerat sådana förhandlings- eller spelsituationer under beteckningen 'fångens dilemma'. Det är inte heller svårt att visa på historiskt relevanta exempel där individualism under

icke-parametriska förhållanden leder till samhällsekonomisk ineffektivitet, se nedan. Men praktiskt taget alla pre-moderna ekonomier är små och kan förväntas försöka lösa problemet med medlemmarnas (olika) makt visavi varandra på institutionell väg om alternativet är ineffektivitet. Eftersom pre-moderna ekonomiers icke-parametriska karaktär härrör ur deras litenhet så kan de också utvecklas mot en parametrisk karaktär om de blir större.

Den följdhypotes som jag arbetar med kan enklast beskrivas som att

H2: individualismens framväxt är betingad av att världen blir alltmer parametrisk, vilket i det här sammanhanget betyder att en enskild individ inte har 'marknadsmakt' och implicerar att ekonomin måste vara stor.

Det förefaller som om en ekonomis storlek, i betydelsen antalet medlemmar som regelmässigt ingår i produktion och byte, kan betraktas som en teknologiskt härledd egenskap i en ekonomi. Den är teknologiskt bestämd därför att låg teknologisk nivå innebär att möjligheter till byte över långa sträckor begränsas och därför att ekonomier med låg teknologisk nivå har låg befolkningstäthet.

I små ekonomier kan medlemmarna påverka priserna, de har i en bestämd mening makt och denna makt utgör just en källa till en speciell typ av externaliteter, vilket vi redan diskuterat i punkt 3 ovan. All form av arbetsdelning leder till specialiseringsvinster, vilket betyder att den samlade produkten vid arbetsdelning är större än summan av medlemmarnas produktion om var och en producerade var för sig. En given individ kan med andra ord påverka andras välfärd just i små ekonomier med arbetsdelning genom att (hota med att) lämna ekonomin eller genom att (hota med att) vägra att ingå i ett byte och

därmed minska specialiseringsgraden och specialiseringsvinsterna. En sådan vägran är typiskt nog ett medel i att uppnå bra förhandlingsresultat, t ex ett bra pris på de varor eller resurser som individen är ägare till. Individer som är riskvilliga kan förväntas nå bättre resultat än individer med riskaversion. Ekonomier av denna typ kan ju analyseras med hjälp av spelteori och vi känner ju från denna teori en uppsjö exempel på att individualism är *ineffektiv*, vilket betyder att om spelet repeterades och människor ingick bindande avtal som förhindrade individualistiskt beteende, så skulle man kunna uppnå resultat som vore bättre för någon/några/alla utan att försämra tillståndet för någon. Sådana resultat är mer effektiva.

Det mest kända exemplet på resultat med individualister som hamnar i ineffektiva tillstånd är förstås fångens dilemma - spel. Strukturen i ett sådant spel kan illustreras med ett exempel. Vi har två spelare som kan välja mellan en egoistisk och en altruistisk strategi. Valet kan sägas stå mellan att ge sig själv, låt oss säga, en krona (egoistisk strategi) och den andre två kronor altruistisk strategi). I frånvaro av bindande avtal kommer den egoistiska strategin att följas vilket ger ett ineffektivt resultat (de ger sig själva en krona) jämfört med den altruistiska strategin (de ger varandra två kronor).⁹⁾ Kan man säga att arbetsdelning och specialisering i små ekonomier har likhet med ett fångens dilemma spel? Låt oss undersöka den problemställningen.

I samtidens teologiska och världsliga diskussion var man förstås fullt medveten om arbetsdelningens och därmed bytets speciella karaktär i små ekonomier. Och man var också medveten om grunderna till att utfallen i transaktioner kunde bli så varierande och ofta otillfredsställande, i vart fall för någon part, och därmed *instabila*. Orsaken spårades till att resultaten i förhandlingar bestäm-

des av tillfälliga eller permanenta olikheter individerna emellan i förmögenhet, resurser, kunskap, moral och fräckhet i kombination med trovärdighet och risktagande. Med en term hämtad från modern ekonomisk teori kan man tala om att en koncentration av kunskap eller materiella resurser till någon eller några i ekonomin kan ge dem ett slags *hold up* eller *utpressnings*-makt i förhållande till de andra medlemmarna. Vid en mis-skörd har långivaren möjlighet att utöva utpressning mot de blottställda bönderna, och vi måste förstås förvänta oss att en individualist skulle utnyttja denna överlägsenhet i förhandlingsstyrka, d v s i den situation egennyttnan inte var omgiven av restriktioner för tagande av ränta. Argumentet är ju delvis hypotetiskt. I den medeltida ekonomin och en bra bit in i den moderna tiden och efter reformationen så var ju just räntan och i synnerhet ockret föremål för restriktioner respektive förbud.

Problemet som vi också möter i moderna ekonomier är att vissa resurser är *unika*, i betydelsen nödvändiga och oersättliga för andra vilket ger ägaren av en sådan resurs makt över andra, dvs en möjlighet att påverka andras välfärd genom att diktera priset på resursen. I en situation med arbetsdelning i små ekonomier är alla producenter unika i förhållande till varandra, även om de kan vara olika unika och ha olika skicklighet, intresse, moral, möjlighet (i form av ekonomiska resurser) och riskbeteende vilket påverkar resultaten.¹⁰⁾

Tänk nu för ett ögonblick bort de institutioner som existerade i den medeltida stadsekonomin och gör en kontrafaktisk reflektion över ett samhälle med individualister. Vad kan vi förvänta oss att detta samhälle skulle likna? Det enda vi kan säga i situationer som dessa är att det inte existerar givna priser. Världen är ju inte *parametrisk*. Priserna är föremål för (sannolikt) återkommande för-

handlingar. Det finns ju ingen given fördelning av inkomster och därför måste vi förvänta oss att varje medlem i ekonomin försöker tillskansa sig så mycket som möjligt av samhällets specialiseringsvinst, och helst hela. Utfallen av sådana här förhandlingar är svåra att förutse och de är sannolikt vare sig effektiva eller stabila och mycket sällan bådadara. Det finns ofta någon eller några som tror sig kunna vinna på att ensidigt kräva omförhandling.

Eftersom specialisering kräver perioder av inläring, investeringar i humankapital, såväl som investeringar i utrustning så kan man förutse att en effektiv arbetsdelning försvåras av osäkerhet om framtida priser, en osäkerhet som ständigt poängteras genom återkommande konflikter mellan producenter om just priser. I ekonomier med låg inkomstnivå kan producenternas tidspreferenser förväntas vara sådana att de värderar nutida inkomst relativt högt före framtida. Under sådana omständigheter är förstås just osäkerheten om framtida priser och inkomster ett avgörande hinder för beslut som rör framtida (eventuellt) högre inkomst.

En gissning som inte verkar alltför djärv mot bakgrund av det som just sagts skulle bli att små ekonomier med individualistiska agenter tenderar utveckla en specialiseringsgrad som är lägre än vad som vore möjligt. Även om det ligger i varje individs intresse att specialisera sig om det ger högre inkomst så är specialiseringen riskabel eftersom en specialiserad producent är mer beroende av byte med andra producenter. Det innebär att en producent lättare kan bli offer för utpressning av en producent som driver en mer aggressiv individualistisk linje på grund av större riskvillighet och/eller på grund av bättre förhandlingsposition (större resursinnehav eller förmögenhet). Producenter kan reagera på upplevda eller förmodade utpressningar genom att minska sin sårbarhet

för utpressning och ett sätt kan vara att minska specialiseringsgrad.¹¹⁾ En typisk fångens dilemma situation med andra ord.

Låt oss nu lämna den kontra-faktiska världen av individualister utan institutionella bindningar eller moral och undersöka hur man i den verkliga världen försökt lösa de här problemen.

Det typiska för det sätt varpå man i den medeltida stadsekonomi löste problemet med producenternas marknadsmakt var också att inskränka varje producents makt och möjlighet att välja handlande. Om man så vill kan man förstås se det som en inskränkning i det fria valet av strategier och i synnerhet i valet av individualistiska strategier. I den medeltida staden var priser inte föremål för enskilda beslut utan förhandlingar som drog in korporationer som förhandlade med andra korporationer eller skrän, oftast med överinseende från en tredje mer eller mindre obereoende part. Det finns mycket skrivet om detta system om dess ineffektivitet etc. Ineffektiviteten kanske finns där i meningen att systemet säkert inte är optimalt. Men det är en observation av underordnad betydelse för det är svårt att göra det troligt att optimala tillstånd skulle kunna existera i situationer som dessa. Den eventuella ineffektiviteten kan inte meningsfullt relateras till en hypotetisk effektivitet i ett system med fri prisbildning som på ett eller annat sätt skulle generera jämviktspriser. Jämviktspriser i den ekonomiska teorins mening, dvs priser som är opåverkbara av medlemmarna i ekonomin, kan inte uppstå i små ekonomier, av det enkla skälet att medlemmarna besitter makt över priserna och inte är passiva pristagare.

De speciella regler som etablerades i skråekonomin kan tolkas som försök att institutionalisera förhandlingarna och inskränka mängden av utfall och i synnerhet utfall som kan förväntas vara markant instabila. Detta

sker genom att begränsa individers makt. Priser, produktstandard, resursinnehav och rätten till yrkesutövande var noga reglerade av kollektiva organ. Som ett exempel på restriktioner i enskilda producenters makt kan nämnas förbud mot stor lagerhållning, hamstring av varor. Stora lager av exempelvis insatsvaror skulle ju kunna bli ett utpressningsmedel. Reglerna föreskrev att en producent måste ställa sitt lager till andra producenters förfogande till det pris han själv erlagt. Den samlade effekten är förstås också att individualismen, dvs individens frihet att förhandla priser, välja yrke etc, begränsas. Det finns inget som tyder på att just den lösning som utvecklas i skråsystemet är unik eller det enda sättet att lösa liknande problem på. Skråsystemets utbredning både i tid och rum manar dock till eftertanke.

Den sociala kontrollen i den förindustriella ekonomin var nu inte bara ett fenomen som vi såg i städernas ekonomiska liv utan i hög kanske t o m i högre grad i lantbrukssektorn. I den oskiftade byn var arbetet noga reglerat i tid och rum. Vad man skulle odla, hur och när man skulle arbeta bestämdes kollektivt, och den rumsliga placeringen av hushållens smala jordstycken (tegar) bredvid andras lika smala tegar på stora fält utgjorde en fysisk påminnelse om tvånget att samarbeta. Dessutom utfördes många arbetsuppgifter av teknologiska skäl i arbetslag. Många historiker och på aenare år också ekonomer har förbryllat studerat denna ordning ibland under den föga positiva benämningen, bytvång.¹²⁾ Jag kan inte här redogöra för de många och väl argumenterade försök som gjorts att ge en rationell grund till denna ordning.¹³⁾

Den förklaring jag vill ge anknyter dels till ekonomins litenhet och dess relativt låga teknologiska nivå. Denna senare egenskap innebär att hushållen dels har låg kontroll över naturen, dvs produktionsresultaten bestäms

i hög grad av stokastiska faktorer, och möjligheterna till intertemporal omfördelning inom ett hushåll var också begränsad. De system av omfördelning mellan hushåll som man ser i för-industriella samhällen i synnerhet gåvo-institutionen¹⁴⁾, kan relateras till de speciella teknologiska förhållandena skisserade i föregående mening. Hushåll kunde under vissa betingelser, t ex dålig skörd, sjukdom eller dödsfall i familjen, göra anspråk på en gåva från andra hushåll. Men omfördelning i små samhällen innebär att en individs eller ett hushålls välfärd är markant beroende dels av egen arbetsinsats men också av andra identifierbara individers/hushålls arbete. Detta kan uttryckas som att det existerar en *partnerskapsexternalitet*¹⁵⁾. Individualister producerar emellertid endast till den gräns där den marginella onyttan förknippat med arbete uppvägs av den marginella nyttan av inkomsten från detta arbete. Individualisten bortser i sitt produktionsbeslut från att hans arbete också skapar en positiv extern effekt för andra hushåll. Och när alla gör sammalunda så blir bysamfällighetens produktion mindre än den önskade nivån. Ett omfördelningssystem ställer också de välkända problemen med sk opportunistiskt beteende, dvs att hushåll kan undanhålla produktion för att ställa oberättigade krav på gåvor eller för att undvika att bli tvingad in i givarens situation. Underproduktionen såväl som problemet med opportunistiskt beteende i gåvotransaktioner kan lösas om hushållens beteenden blir ömsesidigt kontrollerbara eller observerbara. Det är ju också detta som är den mest påtagliga egenskapen i den oskiftade byns arbete. Medlemmarna arbetar bokstavligen sida vid sida och kan observera varandras arbete och produktionsresultat.

Vad är det som så småningom löser upp bysamfällighetens kontroll och övervakning och skråsystemets reglering? Låt oss börja med bytvånget. Jag tror man skall söka sva-

ret i två besläktade historiska processer. Dels betyder en utveckling av teknologin att behovet av gåvoinstitutionen som ett slags försäkring mot naturens nycker blir mindre nödvändig. I synnerhet för de mer resursstarka delarna av byn. Just dessa grupper orienterar sig också i stigande grad mot marknaderna, inte bara för köp och försäljning utan också för lån, som ju förvandlar riskspridningsproblemet från att vara en spridning inom en bysamfällighet till att gälla hushållet över tiden. I det senare fallet en påtagligt individualistisk lösning. Därmed inte sagt att problem med partnerskapsexternaliteter har försvunnit i de moderna samhällena. Den moderna välfärdsstaten med betydande omfördelning ställer ju liknande problem. Men trots tendenser till stigande social kontroll är ju det moderna samhället betydligt mer tolerant mot individer, också mot avvikande individer, t ex de som inte arbetar. En möjlig tolkning är att en identifierbar individs (också en avvikandes) betydelse för andra människors välfärd är försumbar.

Den förändring som så historiskt sett löser upp också de restriktioner som skråsamhället etablerar för individualism är nu inte ändringar i egendomsrätterna utan helt enkelt en utvidgning av ekonomin. Förändringar i transportteknik och ökande befolkningstäthet som bl a beror på mer avancerad jordbruksteknologi gör ekonomierna större och inkomstökningen gör att en större andel av inkomsten används i byte på marknader. När ekonomierna blir större så reduceras också individernas makt vid i övrigt oförändrade egendomsrätter: externaliteterna försvinner inte genom att egendomsrätterna definieras bättre, utan av att ekonomins storlek växer. Individualismen förutsätter därför ett betydande mått av teknologisk utveckling för att kunna utvecklas. Individerna blir mindre *unika* i förhållande till varandra: Vi närmar oss därför en typ av ekonomi som studerats på kors och tvärs i den ekonomiska teorin,

den där omvärlden är *parametrisk* för individerna. En individ kan inte påverka priserna. Det vill säga att en individ genom sitt handlande inte märkbart påverkar andra identifierbara människors välfärd.

Den fråga som jag valt som motto för den här uppsatsen hämtat från R.H. Tawney's *Religion and the Rise of Capitalism*¹⁶⁾ är 'Who precisely is your neighbour?' Låt mig därför här i slutet av denna uppsats försöka besvara denna vid första påseende dunkla fråga. Svaret är att du inte har någon. Du påverkar inte påtagligt någon annan människas välfärd och andra påverkar inte din. Om du gör dina inköp i Brugsen eller i Irma påverkar inte löner eller lönsamhet i dessa företag eller överlevnadsmöjligheterna för respektive företag på ett synligt sätt. Detta ger en frihet eftersom dina handlingarna inte har konsekvenser för någon annan än dig själv. Emile Durkheim, som reflekterat över dessa problem, pekar på att individen får ökad frihet i det moderna (stora) och av arbetsdelning karaktäriserade samhället men att hon samtidigt är helt beroende av denna arbetsdelning. Människan är ju inte längre självförsörjande i alla varor som hon har behov av.¹⁷⁾ Durkheims paradox har sin lösning i att varje individ som själv deltar i arbetsdelningen är beroende av *samhällets* långtgående arbetsdelning men fri från beroende av identifierbara enskilda individer. Friheten förefaller baserad på på varje individs obetydlighet i förhållande till resten av världen. Sådan är alltså individualismens paradox:

individualismen blir en betydelsefull historisk kraft när individen har blivit obetydlig.

Den bärande principen i den här förklaringen är att individualismens utvecklas först i relativt avancerade ekonomier, dvs ekonomier som har en teknologisk nivå och en storlek som gör individens makt relativt obetydlig.

Detta argument ställer ju en stor del av den traditionella tolkningen av det moderna Europas födelse på huvudet. I traditionell historieskrivning är det just individualismen som är drivkraften i Europas unika växt. Men i mitt synsätt så krävs en betydande tillväxt *innan* individualismens progressiva effekter kan utnyttjas.

Det finns en underförstådd hypotes om vad som genererar varaktigt beteende och relativt stabila institutioner i det här resonemanget. Låt mig bara på det här stadiet säga att jag har ett slags funktionalistisk förklaring i tankarna som går ut på att institutioner och beteenden utvecklas eller accepteras/förstärks om och därför att de har gynnsamma egenskaper och effekter. Min hypotes är att denna upplevda eller förväntade ineffektivitet (t ex lägre specialiseringsgrad än vad som vore möjligt, lägre produktion än den önskade) i en individualistisk värld leder människor att söka alternativa institutionella arrangemang som är bättre, som ger bättre resultat. Men kan man göra det troligt att människor försöker inrätta institutioner så att ineffektiva tillstånd undviks? Och kan man utgå från att människor verkligen kan uppfatta ineffektivitet om det betyder att det finns möjliga, men icke realiserade tillstånd som är bättre? Kanske finns en nyckel till de här problemen om man kan göra det troligt att ineffektiva tillstånd också uppfattas som orättfärdiga eller som resultatet av att resurser eller makt är fördelade på ett orättfärdigt sätt. En källa till ineffektivitet kan vara att resurser och makt är ojämnt fördelad; den kan ge vissa individer stor utpressningsmakt. Men det kan finnas invändningar mot ojämn fördelning som är oberoende av dess effekter och som endast utgår från dess orättfärdighet. Stor olikhet kan betraktas som orättfärdigt i sig och var socialt mobiliserande, dvs en grund till att söka alternativa institutioner.

Det är som jag redan antytt en påtagligt funktionalistisk tanke som säger att institutioner som är relativt stabila utvecklas därför att de bidrar till att skapa goda eller bra tillstånd. Och i konsekvens därmed: individualismen utvecklas inte förrän den blir förenlig med goda tillstånd.

Förklaringen har stora likheter med en historiematerialistisk förklaring.¹⁸⁾ Det finns två argument i historiematerialismen som har berörts. För det första tanken att det samhällsliga institutionerna bestäms av de teknologiska förhållandena. Och för det andra tesen att institutioner existerar därför att de bidrar till ekonomins dynamik, eller produktivkrafternas utveckling som det heter på marx-ska.

I den mån man skall försöka få historiematerialismens på fötter igen så tror jag att man skall förena den med en funktionalistisk förklaringstyp.

Detta är emellertid ett besvärligt projekt eftersom man skall kunna visa att samhällsliga institutioner inte bara har gynnsamma effekter eller leder till gynnsamma tillstånd men man måste också etablera ett slags konsekvenslag som för att det här resonemanget skulle hänga samman skulle säga: *samhällen tenderar att uppnå goda tillstånd*. Att de kort och gott har en benägenhet att göra det. Om man inte kan göra det handlar man i relativt primitiva förklaringar. Om en konsekvenslag av ovanstående typ gäller så är det rimligt att anta att institutioner som bevisligen har effekten att goda tillstånd skapas och upprätthålls existerar *därför* att de har just de effekterna. Den funktionalistiska cirkeln är sluten.

Att etablera en konsekvenslag av ovanstående typ är ju långt ifrån oproblematiskt. Varför tenderar samhällen mot goda tillstånd? Ett svar kunde gå på att människor eftersträ-

var goda tillstånd. Men även om det förefaller klart att de föredrar det goda framför det dåliga så är ju människor inte nödvändigtvis överens om vad som är ett gott tillstånd. Och även om de så vore så leder inte individuell rationalitet omedelbart till kollektiv rationalitet, dvs att alla önskar ett gott samhälle resulterar inte nödvändigtvis i ett sådant även om människor är individuellt rationella, jfr fångens dilemma.

Men problemet med funktionalistiska förklaringar är stort och jag tänker inte gå vidare med det här. Jag nöjer mig med att det är ett intressant konstaterande att individualismen accepteras eller utvecklas inom områden där den inte längre är förenad med en serie ofördelaktiga effekter. Effekter som tenderar att försvinna när ekonomierna blir stora. Samtidigt är det viktigt att påpeka att individualismen också i moderna ekonomier är påtagligt reglerad i små institutioner, som exempelvis arbetslaget, familjen eller fotbollslaget eller för enheter som är stora i förhållande till en stor ekonomi, t ex monopol som ju ofta tvingas underkasta sig offentlig kontroll och insyn.

6 mars 1989.

1. Föreläsning på Handelshøjskolen i København den 24 november, Ekonomisk historiska institutionen vid Göteborgs Universitet den 14 december 1988 och Institutionen för ekonomisk historia vid Umeå Universitet den 28 februari 1989. Jag är skyldig många deltagare vid dessa föreläsningstillfällen ett tack för värdefulla synpunkter.
2. Se dennes *The Great Transformation*. New York: Farrar and Reinhart, 1944.
3. Om egennytta är en del av den mänskliga naturen är ett problem som vi beklagligtvis inte kan men lyckligtvis inte heller behöver besvara. Vi känner ju bara människan som kulturvarelse. Och med den dokumentation som finns behöver det väl inte råda något tvivel om att människor i många situationer uppträder

egennyttigt. Många skyggar för denna konklusion därför att de av programmatiska skäl inte tycker om den pessimism som de felaktigt associerar med argumentet att människor ofta handlar egennyttigt. Egennyttnen är påtagligt åverskattad av högern och underskattad av vänstern. Jag vill dock göra en inledande reservation för att undvika att vi avlägsnar oss från ämnet: även om jag här kommer att koncentrera mig på problem med anknytning till individualism ansluter jag mig inte till föreställningen att alla typer av mänskligt beteende kan betraktas som egennyttiga. Det finns menar jag - men jag skall inte fördjupa mig i detta ämne - en påtaglig dubbelhet i mänskligt beteende, nämligen områden på vilka människor utvecklar ett solidariskt eller altruistiskt beteende och andra områden där egennyttnen är dominerande. Orsakerna till denna dubbelhet är i sig ett viktigt forskningsområde. Är den i någon mening inneboende i människans natur eller är den ett kulturellt inlärt beteende? Jag har inget svar på den frågan men kan väl påpeka att det finns en forskningstradition som vill se det altruistiska eller solidariska beteendet som en modifiering av egennyttnen när denna visar sig vara ineffektiv. I viss mening kan man tala om ett slags kooperativ egennyttnen om individer undviker egennyttigt beteende, såsom begreppet definierats här, när det har visat sig att ett sådant beteende leder till tillstånd som är dåliga (ineffektiva).

4. Se *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribner and Sons, 1958.
5. För en mer eklektisk hållning till Weber se N. Rosenberg & L.E. Birdzell, *How the West Grew Rich, The Economic Transformation of the Industrial World*. London: Tauris & Co, 1986.
6. Se T. Hutchinson, *Before Adam Smith, The Emergence of Political Economy 1662-1776*. Oxford: Basil Blackwell, 1988, pp. 115-26.
7. Effektivt används i Paretos mening som ett tillstånd som inte kan förbättras i den mycket speciella meningen att alla får åtminstone vad de redan har och åtminstone någon får en förbättring. Ett sådant tillstånd behöver ju inte motsvara min eller din föreställning om ett rättfärdigt tillstånd, men till varje rättfärdig

fördelning av resurser kan effektivitet definieras. Man kan naturligtvis fråga sig om ett sådant relativt fattigt begrepp har någon samhällsligt mobiliserande kraft. Människor går inte ut på gatorna för att kräva 'Effektivitet' utan snarare 'Rättvisa'. Det finns förstås en speciell typ av större effektivitet som kan sätta sociala krafter igång, t ex om förbättringen gynnar alla eller stora grupper. Men som jag skall argumentera för i det följande så förhåller det sig ofta så att ineffektiva tillstånd också upplevs som orättfärdiga och just denna sammankoppling kan vara den omedelbara grunden till att krav ställs på att de skall upphävas. Ett tillstånd kan vara ineffektivt för att en (ojämn) fördelning av resurser ger några medlemmar i ekonomin en stark förhandlingsposition. En förändrad fördelning kan på en gång motsvara stora gruppers rättfärdighetskrav och bidra till effektivitet om den minskar andras utpressningsmakt.

8. J.H. Demsetz, Towards a Theory of Property Rights, *American Economic Review*, pp. 347-59, 1967 och D.C. North och R.P. Thomas, *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973.
9. Oberoende av vad den andre spelaren, Greta, gör så är den egoistiska strategin den individuellt rationella för Hans. Om Greta spelar altruist så får Hans tre kronor, och Greta inget alls. Om Greta spelar egoist får båda en krona, såvida inte Hans spelar altruist då Hans inget får och Greta får tre kronor. Alltså väljer båda den individuellt rationella linjen med en krona var som naturligtvis är sämre för båda jämfört med om båda valde och höll fast vid en altruistisk strategi.
10. Det förefaller som de klassiska sociologerna var mer observanta på bytets och arbetsdelningens konfliktfyllda karaktär än de klassiska ekonomerna. Jfr kapitel 7 i Emile Durkheim, *De la division du travail social*. Paris: Presses Universitaires de France, 1930.
11. Från den moderna ekonomiska organisations-teorin brukar man peka på att stora företag som står inför andra utpressnings-utövande leverantörer, d v s leverantörer som har en unik resurs och därmed marknadsmakt, försöker eliminera risken genom att köpa den andra

producenten snarare än att köpa produkterna. Det rör sig då om ett slags vertikal integration med vars hjälp den ena företaget inskränker det val av strategier som den tidigare självständiga producenten hade.

12. Eli Hecksher skriver: Bytvånget är ett träffande namn på denna ordning, ty den band de särskilda böndernas rörelsefrihet till händer och fötter, den höll dem alla fast i ett ofrånvikligen gemensamt system. De särskilda styckena voro ju alldeles för smala att kunna brukas var för sig, och fastän den odlade jorden var underkastad individuell äganderätt, blev brukningen därigenom med naturnödvändighet enhetlig. *Svenskt arbete och liv*. Stockholm: Bonniers, 1941.
13. En relativt utförlig behandling av detta system för jordbruksproduktion finns i kapitel 2 i min bok *Pre-Industrial Economic Growth, Technological Progress and Social Organization in Europe*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
14. Se Marcel Mauss' *The Gift, Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Cohen and West, 1954.
15. R. Radner, The Internal Economy of Large Firms, *Economic Journal*, pp. 1-22, 1986.
16. Ursprungligen publicerad som *Religion and the Rise of Capitalism, A Historical Study*. London: John Murray, 1926. Finns också i en Penguin-upplaga.
17. Comment se fait-il que, tout en devenant plus autonome, l'individu dépende plus étroitement de la société? frågar Durkheim, op. cit., p. XLIII.
18. Jag utgår här från den i mitt tycke bästa moderna rekonstruktionen av den historiska materialismen nämligen G.A. Cohens *Karl Marx's Theory of History, A Defence*. Oxford: Oxford University Press, 1978.